

Микола Стадник

СТАДНИК Микола Миколайович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і політології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Сфера наукових інтересів — історія християнської релігії і філософії.

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ СТАВЛЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА ДО НАУКИ

У світогляді багатьох представників як наукових, так і християнських кіл існують погляди щодо суперечливих взаємовідношень християнства і науки, але історичні основи цього процесу у нинішній науковій літературі висвітлені не в повній мірі.

Значне місце щодо історичних оцінок ставлення християнства до науки належить започаткованим дослідженням П. Гайденко, Т. Горбаченко, М. Заковича, В. Катасонова, А. Колодного, В. Лубського, Л. Маркової, О. Марченка, І. Мозгового, Є. Харьковщенко, теологів М. Дронова, А. Хоменкова, А. І. Осіпова тощо. Зокрема, Л. А. Маркова у праці «Наука і релігія очима християнського богослова С. Які» висуває гіпотезу щодо того, що визначні науковці минулих часів були віруючими, із-за того, що в окремі моменти коли науковець відсторонюється від філософії, він часто спирається на релігію, на релігійне відношення до світу.

Водночас у цій та інших публікаціях не у повній мірі проаналізовано історикофілософський аспект взаємовідношень християнства до науки.

Ціль статті. Розкрити взаємодіючі особливості ставлення релігії до науки в період Середньовіччя та Нового часу.

У ранньому християнстві особлива роль у становленні взаємовідносин між релігією та філософією належить Клименту Александрійському та теологам, які обстоювали свої погляди на Вселенських Соборах.

Розвиток греко-римської культурної спадщини, зокрема науково-технічних знань, відбувався в нових історичних умовах у кількох культурно-національних традиціях. Розпад Риму на Західну й Східну частини й заснування столиці Східної частини у Візантії — м. Константинополь — спричинили виникнення двох імперій — Римської та Візантійської. Істотно відмінний етнічний склад і культурні традиції імперій, що розмежувалися, зумовили різні особливості подальшого розвитку культури і в її межах різне ставлення християнства до пошуку істини.

Виникнення культури раннього середньовіччя є складним синтезом пізньоантичної, християнської та дохристиянської традицій. У цей період викристалізовується і переважає такий тип духовності західноєвропейського суспільства, в якому головну роль починає відігравати християнська церква. Піднесення культурного життя за часів правління Карла Великого, який прагнув до консолідації різноплеємної держави на основі християнської релігії, отримало назву Каролінгського відродження. Реформи почалися з порівняння списків Біблії та встановлення її єдиного канонічного тексту на всіх Каролінгських територіях, але після смерті Карла Великого культурницький рух швидко занепадає, закриваються школи, згасає світська тенденція розвитку культурного життя. З іншого боку, імпульс Каролінгського відродження поступово вщухає через безперервні війни та міжусобиці. Настає час «відносної безмовності», який тривав до кінця X ст.

Для середніх віків характерним було співіснування різних форм освіти, які мали відмінні мету, зміст, специфіку організації навчального процесу, форми осмислення світу.

Насамперед можна бачити розбіжності в системах освіти мирян і ченців. У VI ст. остаточно складається система релігійної освіти, що мала на меті змінити людину, орієнтувати її поведінку, свідомість, створити новий тип особистості з новим світоглядом.

Незважаючи на філософські корені, в ранньому християнському богослов'ї вищою мудрістю визнавалася мудрість божественного одкровення, а філософія або вважалася мудрістю нижчого рівня, або ж узагалі нею не визнавалася. Вихідні принципи середньовічної манери філософування були сформовані патристикою — християнською теологією й філософією отців церкви, церковних діячів, які створили її догматику та організаційну структуру.

До східних (грекомовних) отців церкви належать Григорій Богослов (329 — 390 рр.), Василь Великий (330 — 379 рр.), Григорій Ниський (335 — 394 рр.) та ін.; до західних (латиномовних) — Амвросій, Ієронім Блаженний, Аврелій Августин та ін. Східній патристиці притаманна риса грецької ментальності — споглядальне, орієнтоване на внутрішній світ унікально-неповторної людської особистості бачення Космосу. У його основі лежить звернення до двох джерел — грецької філософії античного й елліністичного періодів та Біблії. В умовах кризи античного світу (IV — VII ст.) неоплатоніки (Ямвліх, Юліан Відступник і Прокл) намагалися відстояти ідею гармонійної єдності Всесвіту, що вважалося можливим завдяки переходам, які існують між Єдиним (Божеством) і матеріальним світом. Погіршення соціально-економічних умов (VII ст.) перешкоджало продовженню розвитку християнського віровчення, увага зосередилася на збереженні культурних цінностей. З огляду на це у пізнанні застосовувався принцип компілятивності, який став провідним у багатьох працях того часу — як візантійських, так і західноєвропейських авторів. Наголос робився на збереженні «суми знань» (схоластика Іоанна Дамаскіна). У другій половині IX — на початку X століття посилилась діяльність ерудитів (просвітителів),

які намагалися відродити знання античної доби. Поступово (X — XI століття) ця тенденція зміцніла, сформувався нове ставлення до античної спадщини як цілісного явища, а не «суми знань».

Західні отці церкви розгортали думку у своєрідній римо-латинській манері з її практицизмом, формально-логічним доведенням розуміння сутності буття. Головним філософським зацікавленням стала сфера духу; найдосконалішим утіленням духовності — Бог, а теологія (богослов'я) підносилась до рівня найголовнішого знання. Щодо терміна «теологія» (вчення про Бога), то сучасні історики філософії зазначають, що вперше його впроваджено в обіг в античній Греції Платоном й Арістотелем. Платон використовує цей термін стосовно систематизованих міфів, Арістотель — у визначенні спекулятивної, «першої» філософії, вчення про нерухомий «першодвигун» — джерело й мету світового буття [9, с. 132].

Серед західних отців церкви найбільший вплив на подальший поступ філософського знання мав Аврелій Августин, названий богословами православної традиції Блаженним (354 — 430 рр.). Він порушив проблему співвідношення віри й розуму, що стала для середньовічної філософії й теології традиційною. Августин розв'язував її на користь першості віри перед розумом. У подібний спосіб богослов розмежував науку й мудрість: наука підпорядкована мудрості, оскільки навчає лише вмінню користуватися речами, у той час як мудрість орієнтує на пізнання вічних божественних справ і духовних об'єктів. Августин утверджував беззастережний авторитет церкви як останньої інстанції у ствердженні будь-якої істини. Він заклав основи середньовічного світогляду з його спрямованістю до Абсолюту й універсальністю, об'єднав характерний для Заходу раціоналізм знання й інтуїцію, панорамне бачення предмета й прагматичну скуппульозність, відчуття непохитного ходу подій і пристрасне відчуття людської індивідуальності. Із часом римо-латинський стиль мислення змінювався. Початок поступального руху в наукових

знаннях середньовіччя покладений ретельним вивченням наукового спадку античності. Кассідор (близько 490 — 585 рр.) одним із перших звернув увагу на вивчення пам'яток стародавньої писемності. Збирання рукописів природничо-наукового змісту, їх коментування в ранньосередньовічний період стало необхідним елементом духовного розвитку. Такий аналітичний підхід продовжував елліністичну традицію, яка була відтворена в працях Прокла в V ст., Євдокія й Сімплікія в VI ст. тощо, — як доводить Т. Горбаченко [4, с.8].

Уявлення про природу в середні віки мали у своїй основі ідею творення світу Богом. Якщо для людини античності природа — це дійсність, то для людини середньовіччя — лише символ божества. Світ уявлявся логічно струнким, цілим, реалізацією задуму творця. Саме останнє стало предметом пізнання [5]. Тому віра (в Бога) вважалася необхідною передумовою вивчення природи, а знання фізичних процесів розглядалося лише як допоміжна ланка релігійної метафізики. У середньовічному мисленні природа не уявлялась чимось самостійним, що несе в собі власну мету, закон, як вважали античні філософи. Суверенність природи заперечувалась, бо завдяки своїй могутності Бог міг діяти всупереч природному зиску.

У ранньому середньовіччі наука про природу втрачає значення, яке вона мала в античні часи, особливо в епоху еллінізму. Вона розглядається або символічно, або в плані її практичної корисності. Вивчення природи вже не має світоглядного значення, розглядається лише як прийом для здійснення намірів. Нову роль науки як засобу розв'язання практичних завдань демонструє медицина, що завжди в минулому виконувала прикладну функцію, та математика й фізика, які починають вивчатися не заради них самих, як це було за античних часів, а виключно задля користі.

У міру того як наука втрачала своє світоглядне значення й зберігала практично-прагматичну направленість, почали зростати роль і значення вивчення людської душі. У ранній

церкві уявлення про неї складалось під впливом грецької філософії. Оріген спирався на Платонове вчення про існування душі як чистого розуму (*nous*), який внаслідок відокремлення від Бога перетворився на душу (*psyche*) [7, с. 113–114].

Значно вплинуло на ранню Церкву вчення Августина про душу. Він заперечував язичницьке уявлення, що вона першопочатково була частиною Божества, і називав таку ідею богохульством. У подальшому, деякі грецькі отці церкви, на відміну від Августина, підтримали теорію Орігена. Але більшість теологів поділяли креаціоністські погляди, хоч і дехто (Тертуліан та інші богослови) підтримував теорію про те, що людина наслідує душу, як тіло від батьків, — зазначає М. Остерхавен [11, с. 421 — 422]. Як наслідок, це вплинуло на середньовічне розуміння людини. Останнє відрізняється від античного насамперед тим, що людина не відчуває себе органічною частиною, моментом Космосу, вона вирвана з нього. Життя поставлене поза ним. Християнська релігія виявляла інтерес до природи як такої, проте стимулювала увагу до внутрішнього світу людини.

Однією із суттєвих особливостей і відмінних рис середньовіччя було осмислення існуючої цільової причини світу. В античні часи мету і засіб розуміли такими, що належать реальному світу. У середні віки кінцеві причини (цілі) розуміли незбагненними для розуму. А якщо не можна пізнати причини, основу існування будь-чого, то немає стимулу до пізнання взагалі. Вивчення природи зберігає сенс лише в аспекті розкриття могутності та мудрості Творця. Ось чому для середньовічного мислителя характерним є інтерес до явищ природи.

Специфічною ознакою східного середньовічного мислення була тенденція перенесення центру уваги зі знання на віру, із розуму на волю, але в західному середньовіччі переважала раціоналізація віри. Інтерес до проблем історії природничо-наукового й світського знання взагалі реалізувався в межах загальної теологізованої схеми, що зводилась до біблійної

концепції світового колообігу. Середньовічні мислителі розглядали своє знання або техніку пізнання як дещо статичне. Навіть явні випадки еволюції вони намагалися вписати в ідеал статичного Космосу.

Християнство радикально переглянуло античну історію й поклато кінець ототожненню історії й природи, історичного й фізичного, зробило глибокий переворот у світогляді людини і вперше конституєвало історію як об'єктивний процес [2]. Християнська ідея була важливим та одним із формуючих елементів середньовічної європейської цивілізації аж до кінця XVII ст. Середньовічне бачення пов'язувало хід подій не з їх внутрішньою закономірністю, а з волею провидіння.

Головною ідеєю історії середніх віків був догмат про божественну зумовленість спрямовувального руху історії, її кінцевої мети як основних етапів творення, гріхопадіння, спокути, майбутнього другого пришестя Христа. Вони бачилися ланками, об'єднаними в ланцюг часу. На цьому тлі викладалися найвагоміші історичні події. Процес історичного розвитку було поділено на так звані монархії, що приходили на зміну одна одній. На відміну від локальної історії полісів античності, особливістю історіографії середніх віків постав інтерес до всесвітньої історії як єдиного процесу.

Характер історичної діяльності, як вказує Т. Горбаченко, визначався написанням невеликих літописів, які склалися з нотатків у вигляді хронологічних циклів без критики й оцінок подій. До таких належить Франкський літопис, написаний за часів Карла Великого [4, с. 32–33].

Сутнісні основи освіти середньовіччя успадкувало з античності. Для формування уявлення про дисциплінарний склад знань велике значення мала праця Марціана Капелли «Про шлюб Філології та Меркурія» (перша половина V ст.), у якій було введено систему «семи вільних мистецтв». Незважаючи на язичництво самого М. Капелли запропоновані принципи класифікації наук були сприйняті християнським середньовіччям. Остаточо вчення про сім «вільних

мистецтв» було сформовано у вигляді тривіума і квадривіума Боецієм [3, с.193]. Граматика вважалася «матір'ю всіх наук». Діалектика давала формально-логічні знання, закладала основи філософії й логіки. Риторика навчала правильно й виразно говорити. Математичні дисципліни — арифметика, музика, геометрія, астрономія — були науками про числові співвідношення, що лежать в основі світової гармонії. З цього часу освіта набувала суттєвого значення для функціонування наукового знання, оскільки давала можливість їх розвитку в певних межах. Дисциплінарна будова світу ототожнювалася з класифікацією наукових знань, здійсненою одним із видатних діячів християнської церкви Аврелієм Августином.

Серед духовних чинників культури й науки раннього середньовіччя провідне місце посідали культурна та філософська традиції античності, системи релігійних догматів (християнство й іслам).

На межі V і VI ст. у справі збереження та трансформації античної культурної й філософської спадщини неабияку роль відіграли представники най-освіченіших кіл суспільства тієї доби. Відомим посередником між античністю й культурою західноєвропейського середньовіччя був Аніцій Манлій Северин Боецій (480 — 524 рр.). Його переклади праць Арістотеля латинською та коментарі до них були широко відомими. У трактаті «Про Трійцю» найважливіший догмат християнської церкви виводить засобами логіки Арістотеля. Дуже популярним був трактат «Втішення філософією», який за формою продовжував традицію Сократових діалогів Платона. У праці, написаній перед смертю, Боецій шукав останню втіху у філософії, а не в релігії, як богослови й філософи наступних часів.

Систематизовані Августином середньовічні основи пізнання, розвинуті подальшою філософською думкою, знайшли переосмислення в ученні філософів і богословів середньовіччя, в тому числі Фоми Аквінського. Проголошення нових принципів наукового пізнання було характерним для

філософії Р. Бекона. Багато експериментуючи, ставлячи досліди з хімії, оптики, фізики, критерієм істинності він називав практичне доведення тверджень. Його послідовниками були Оккам, Орем, Бурідан та інші.

Перегляд принципів визначення ієрархії знань призвів до системно-класифікаційної діяльності вчених, яка стала передумовою створення численних праць енциклопедичного характеру.

Головна лінія розвитку середньовічного образу науки полягала в подоланні розриву між спекулятивними, «вільними», і практичними, «механістичними», способами мислення. Ця тенденція була пов'язана з прагненням визнати «вільними» мистецтва, що відокремилися від ремесел.

Оскільки завдання розуму вбачалося в розкритті символів Божого одкровення, наданні допомоги в його розумінні, то і розподіл наук відповідав певній ієрархії: теологія посідала провідне місце у структурі знань, система світських наук і мистецтв організовувалась у послідовності творення природи. Але водночас існував інший дисциплінарний образ системи знань, що враховував і рівень абстрактності та віддаленості від чуттєвого буття. Останній став предметом аналізу науковців і теологів подальших часів.

Середньовіччя було епохою панування релігійної свідомості, коли вся філософія, наука, мистецтво, політика розглядались крізь призму теології. У цих умовах релігія вважалась єдиним носієм всеохопної істини. Кожне наукове твердження повинно було пройти випробування на відповідність релігійним текстам. Ствердно кажучи, до Коперника й Галілея взагалі не було науки в сучасному її розумінні. Але й тоді у християнському віровченні закладались основи трансформаційних тенденцій у ставленні християнства до науки, зароджувались ті положення, які протягом наступних періодів остаточно сформулювалися у межах різних конфесій християнства й здатні були сприяти утвердженню в суспільстві високої моралі.

Засвідчені в XVII — XVIII ст. суперечності між знаннями й вірою загострилися й склали той класичний диспозитив, який тільки зараз починає переосмислюватись.

Подібні погляди формувались і в православ'ї. Так, Г. В. Ластов у 1807 році в праці «Біблія й наука» вказував, що основи науки закладено в біблійних ученнях. А дні творення показують істинний порядок безпосередніх дій творчої сили Бога. Поява рослин до виникнення сонця обґрунтована наукою. Цей факт підтверджено наявністю обвуглених останків рослин, які існували до впливу сонця. Більше того, на думку Ластова: «Біблія подолала історію розвитку світу задовго до відкриттів науки». А тому вона є «мудрістю, вищою за людську» [6, с. 25].

Інший православний теолог П. Бангальський у книзі «Сили природи у відповідності до біблійних сказань про шестиденну творчість» (1874), аналізуючи еволюційні учення, заперечував теорію Дарвіна, вказуючи, на те що в процесі світотворення «сили природи діяли під керівництвом Бога», оскільки «у здійсненні багатьох актів творчості помітною була явна участь Бога». А Каменем спотикання між наукою й релігією було надприродне походження найголовніших речей із нічого. Землю було «наділено творцем такими властивостями, які здатні були утворити з неорганічних речовин нові форми» [1, с.176].

Католицький теолог Поль Жане у праці «Кінцеві причини і доцільний порядок речей у природі» (1878) пояснював доцільність у навколишньому середовищі творчої дії Бога. Причому «доктрина спеціальних творень є одним способом виявлення творчої дії, а еволюція — іншим» [10, с.306].

У 1881 р., з'ясовуючи появу людини, православний теолог О. Орнатський у книзі «Походження людини» зазначав: «Важко сподіватись на успіх думки, яка зводить людину до стану тварини» [8, с. 4]. Незважаючи на існування багатьох тотожностей, до яких апелює дарвінізм, це вчення не може бути істинним, оскільки людина має суттєві анатомічні відмінності.

Подібної думки щодо дарвінізму дотримувався М. Румянцев. Так, у журналі «Віра й розум» (1895) у статті «Дарвінізм», провівши великий аналіз тогочасних природничо-наукових знань, він зазначав: «Розвиток живого проходив через супранатуральну розумну причину». Остання і є божеством у пантеїстичному, деїстичному, теїстичному розумінні. Учення Ламарка Румянцев називає штучною вигадкою людини. На його думку, з появою дарвінізму богословські науки, без будь-якої провини зі свого боку, виявились у скрутному становищі. Останнє пов'язується автором із тим, що в «богословських академіях були відсутні факультети природознавства». Основою видозмін усіх явищ у природі він вважає «дещо первинне, що стало основою усіх процесів» [11, с. 138].

Таким чином, приведений аналіз свідчить про складність і багатогранність процесу ставлення християнства до науки. Особливого осмислення потребує період зародження взаємовідношень християнства і науки. Як свідчить приведений аналіз цей процес носив різні вияви і детермінувався соціально-економічними та філософськими чинниками, а відповідно змінювався в залежності від історичного часу.

Література

1. Бангальський П.И. Силы природы с библейским сказанием о шестидневном творчестве. — М.: Тип. А. И. Мамонтова и К, Лентьевский пер., № 15, — 1874. — 296 с.
2. Бычков В. В. Малая история Византийской эстетики. — Київ, 1991.
3. Вальтер В.Л. Боэций, Аниций Манлий Торква Северин // Теологический энциклопедический словарь / Под ред. Уолтера Элвелла. М., 2003.
4. Горбаченко Т.Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект: Монографія. — Київ, 2001.
5. Жильсон Э. Философия в средние века. От истоков патристики до конца XIV века / А. Д. Бакулов (пер. с фр.); С. С. Неретина (общ. ред. и послесл.). — М., 2004.
6. Ластов Г. В. Библия и наука. —

Санкт-Петербург, 1870. 7. *Ориген*. О началах. Соч. Оригена учителя Александрийского / В русск. пер. Н. Петрова. — Рига, 1936. 8. *Орнатский О*. Походження людини. — Київ, 1881. 9. *Пікашова Т.Д.* Шашкова Л. О. Основи історії науки і техніки. Навч. посібник. — Київ, 1997. 10. *Поль Жане*. Конечные причины и целесообразный порядок вещей в природе. Київ, 1878. 11. *Румянцев М*. Дарвинизм // Вера и разум. — 1895. — № 1. — С. 1 — 31. 12. *Татаркевич В*. Історія філософії: В 3 т. — Львів, 1997.

Надійшла до редакції 18.10.2007 р.

Анастасія Кузьменко

КУЗЬМЕНКО Анастасія Михайлівна — аспірантка кафедри філософії Донецького державного інституту штучного інтелекту. Сфера наукових інтересів — релігієзнавство, соціальна філософія.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ДУХ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ XIV — XVII СТОЛІТЬ

Вирішальне значення для формування концептуального апарату нової філософії взагалі і філософських уявлень про дух зокрема, мала діяльність схоластів, яка раціоналізувала християнську думку. Проте їх, по суті, релігійно направлена думка ніколи не змогла б покинути християнське підґрунтя, якби не творча активність середньовічних містиків. Саме їм належить ініціатива формування нового «порядку» думки, що необхідним чином позначилася на задіяному концептуальному апараті.